

NORDISK ARKITEKTURFORSKNING

Nordic Journal of Architectural Research

1-2021

Nordic Journal of Architectural Research

ISSN: 1893–5281

Editors-in-Chief

Marius Fiskevold

Norwegian University of Life Sciences, NMBU, Norway

Madeleine Granvik

Swedish University of Agricultural Sciences, Department of Urban and Rural Development, Division of Landscape Architecture, Sweden

Magnus Rönn

Nordic Association of Architectural Research, Sweden

For more information on the editorial board for the journal and board for the association, see <http://arkitekturforskning.net/na/>.

Submitted manuscripts

Manuscripts are to be sent to Marius Fiskevold (marius.fiskevold@nmbu.no), Sten Gromark (sgromark@bredband.net) and Magnus Rönn (magnus.ronn.arch@gmail.com) as a text file in Word, using Times New Roman font. Submitted articles should not exceed 8 000 words exclusive abstract, references and figures. The recommended length of contributions is 5 000–8 000 words. Deviations from this must be agreed with the editors in chief. See Author's Guideline (<http://arkitekturforskning.net/na/information/authors>) for further information.

Subscription

Students/graduate students

Prize: 27.5 Euro.

Individuals (teachers, researchers, employees, professionals)

Prize: 38.5 Euro.

Institutions (libraries, companies, universities)

Prize: 423 Euro.

Membership for the association

5.5 Euro (for individuals who get access to the journal through institutions).

Students and individual subscribers must inform about their e-mail address in order to get access to the journal. After payment, send the e-mail address to Trond Haug, trond.haug@sintef.no.

Institutional subscribers must inform about their IP-address/IP-range in order to get access to the journal. After payment, send the IP-address/IP-range to Trond Haug, trond.haug@sintef.no.

Payment

Sweden pay to plusgiro: 419 03 25-3

Outside Sweden pay in Euro to Nordea IBAN: SE67 9500 0099 6034 4190 3253 BIC/SWIFT: NDEASESS

Published by SINTEF Academic Press

P O Box 124 Blindern, NO-0314 Oslo, Norway.

CONTENTS

EDITORS' NOTES.....	5
MARIUS FISKEVOLD, MADELEINE GRANVIK AND MAGNUS RÖNN	
HOFF, WINDINGE OG DET KOLLEKTIVE TEMA I DANSK BOLIGBYGGERI CA. 1945–1970.....	15
VIBEKE ANDERSSON MØLLER	
DA BYEN FLYTTEDE PÅ LANDET – DET DANSKE PLANSYSTEM & ARKITEKTERNES UTOPIER.....	49
MARTIN ODGAARD	
KUNSTNERISKE OG KREATIVE PROSESSER I STEDSUTVIKLING: EKSEMPLER FRA KYSTSAMFUNN I NORD.....	77
THOMAS HARALDSEID	
LIGHT TOPOGRAPHY AND SPACIOUSNESS IN THE URBAN ENVIRONMENT.....	103
ULRIKA WÄNSTRÖM LINDH AND MONICA BILLGER	
FORUM	
PHD REVIEW: PLANNING COMPETITIONS AS TOOLS TOWARDS SUSTAINABLE COMMUNITY DEVELOPMENT: A CRITICAL CASE STUDY EDITED BY TIINA MERIKOSKI (PHD AALTO UNIVERSITY).....	135
REVIEWER: AGATINO RIZZO	
BOOK REVIEW:.....	
ANTIGONI KATSAKOU RETHINKING MODERNITY. BETWEEN THE LOCAL AND THE INTERNATIONAL.....	140
REVIEWER: NINA BERRE	

Front cover:

Photo: Magnus Rönn 2020. Illustration by Leon Keer is a 3D mural in Helsingborg called "Shattering".

See: <https://www.leonkeer.com/>

KUNSTNERISKE OG KREATIVE PROSESSER I STEDSUTVIKLING: EKSEMPLER FRA KYSTSAMFUNN I NORD

THOMAS HARALDSEID

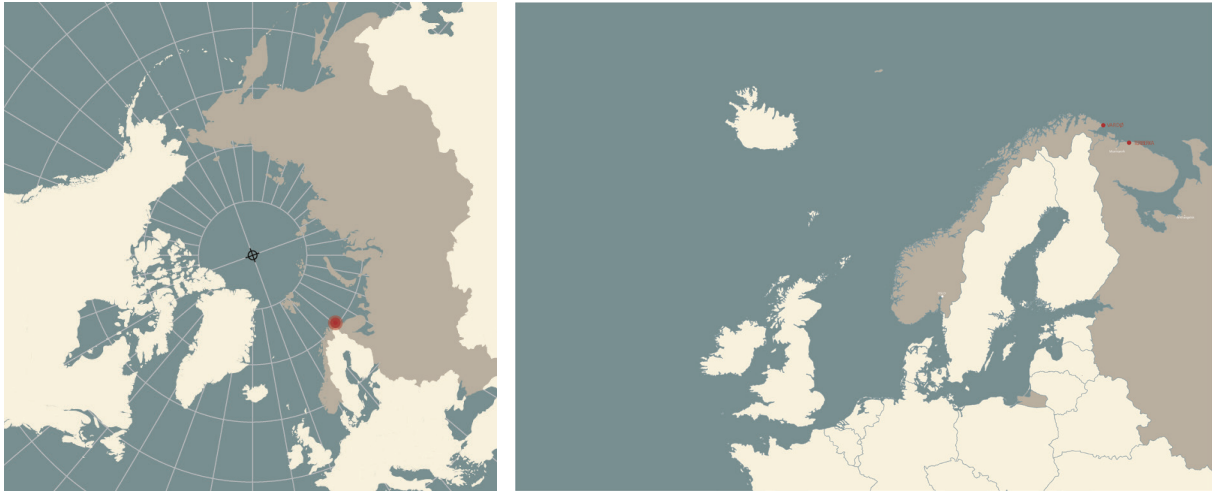
Abstract

The purpose of this article is to discuss the role of art in place-making. Three examples from Vardø (Varanger peninsula, Norway) and Teriberka (Kola peninsula, Russia) are used to address this topic within a rural context of changing coastal communities affected by centralisation, decline in coastal fisheries, climate change and new development. Steilneset memorial (Vardø), Komafest street art festival (Vardø), and New Chapter (Teriberka) are discussed based on empirical data from an in-depth case study of development processes in Vardø, in addition to fieldwork in Teriberka. Different traditions have inspired the theoretical framework involving place-specific art, creativity, place-making and literature about landscape. The analytical lens is attuned with how the different examples relate to present place-specific situation and challenges, emerging creativity, experimentation, and hope for the future. In the article it is concluded that while tensions exist in the intersection of the everyday and tourism landscape, artistic praxis in landscapes of rapid change can contribute to hope within communities by relating sensitively to place-specific situations and ongoing place-making activities.

Keywords:

Art, place development, creative processes, experimentation, hope

Introduksjon

Figur 1
Vardø (Varangerhalvøya, Norge) og Teriberka (Kolahalvøya, Russland).

DESIGN: BRONA KEENAN

Figur 2
Steilneset Minnstedet, Vardø

FOTO: MARIEL LØDUM

Komafest, Vardø

FOTO: THOMAS HARALDSEID

New Chapter, Teriberka

FOTO: THOMAS HARALDSEID

Som en del av et voksende reiseliv i Norge satses det i økende grad på kunst og arkitektur i landskapet for å styrke steders attraktivitet. Et internasjonalt anerkjent eksempel er Statens vegvesens nasjonale turistveiprojekt (Nasjonale turistveger, 2018). Slike prosjekter vokser frem i tråd med globaliseringstrender og økt mobilitet, og i økende grad som deler av norske distrikters utviklingsstrategier (Lysgård, 2019). Det er en økende global tendens at det benyttes ressurser på å utvikle kommersielle reiselivsprosjekter for å konstruere unike historier om steder (Richards, 2011). Men med ensidig produkt- og markedsorientering risikerer ulike fagdisipliner i lys av en overordnet nyliberal diskurs å undergrave landskapets mangfold og flerfunksjonalitet (Porter, 2016). Det er et kjennetegn at dagens globale økonomi i stor grad er instrumentelt og mekanisk innrettet (Capra & Jakobsen, 2017), slik at steder i økende grad utvikles i et konkurranseperspektiv med sikte på å bygge opp sterke

stedsbilder som kan trekke til seg kapital, arbeidskraft, innbyggere og turister (Zenker & Jacobsen, 2015). Ved å plassere kunst i en attraksjonsdiskurs, står man også i fare for å miste kunstens kritiske kapasitet (Lippard, 2014).

Mange steder som befinner seg i en usikker situasjon som følge av nedgangstider, preges av sosial oppløsning og svekket stedsidentitet (Nyseth et al., 2017). Giddens (1996) har beskrevet hvordan modernitetens dynamikk har ført med seg en sterk avtradisjonisering, og at steder og mennesker er vevd sammen i mer komplekse nettverk enn tidligere. Det arktiske landskapet er i rask endring som følge av klimaendringer og nye fremvoksende industrielle interesser (Larsen & Hemmersam, 2018). Men stedsbilder av de arktiske områdene omfatter sjelden lokalsamfunns levesett eller håp for fremtiden. Nordområdene står høyt på agendaen til norske myndigheter, med strategier for modernisering og grønn vekst gjennom fiskeri, oppdrettsnæring, olje- og gassindustri og turisme (Departementene, 2017). I dag bor og jobber de fleste i Nord-Norge i urbane landskap (Jones, 2008), i en region med sterke tradisjoner for kystfiske og samisk reindrift (Meløe, 1998). Rossvær (1998) har beskrevet hvordan naturbaserte livsformer i gamle fiskevær befinner seg i et samfunnsmessig ruinlandskap, utfordret av nasjonale idealer forankret i global markedsorientering. Kamper om å eie, endre, bygge ut og sette nye fotavtrykk blir ofte et eksistensielt anliggende for de som allerede er bosatt i slike områder, og som har sine minner og fortellinger knyttet til dem (Kramvig, 2015). Vardø og Teriberka, som er en del av den norsk-russiske Barentskysten, er eksempler på kystsamfunn som eksisterer i påvente av fremtidige løsninger på nåtidens store utfordringer (Larsen & Hemmersam, 2017).

Den europeiske landskapskonvensjonen (Council of Europe, 2000) trekker frem hverdagslandskapets rolle for arbeid, identitet og livskvalitet som særlig viktig. Kystkulturen er en del av det eksistensielle hverdagslandskapet, som formes av stedenes naturgitte ressurser og bosetningsgrunnlag sammen med befolkningens identitet, tilhørighet og stedsfølelse. Konvensjonen danner grunnlag for en demokratiserende retning for stedsutvikling, som blant annet handler om å involvere menneskers relasjoner til sine hverdagslandskap i utviklingen av steder (Clemetsen & Stokke, 2018). Samtidig er det for mange mindre steder behov for kreativ og eksperimenterende tilnærming til lokal utvikling, noe som kan bidra til å utfordre tradisjonell tenkning om industriell modernisering (Nyseth et al., 2017). Ved å være relevant for samfunn som befinner seg i en radikalt usikker situasjon som følge av nedgangstider og raske globale endringer, kan stedsspesifikk kunst her spille en viktig rolle gjennom å utløse energier (Larsen & Hemmersam, 2017).

På denne bakgrunnen kan kunstneriske bidrag i stedsutviklingen i småsamfunn bidra til medvirkning på andre måter enn økonomiske (Webb,

2013; Courage & McKeown, 2019; Edensor & Millington, 2019). I artikkelen utforskes ulike kunstneriske bidrag til stedsutvikling gjennom tre eksempler fra Vardø og Teriberka i det arktiske landskapet (figur 1 og 2). Eksempelene (som på ulike måter berører kulturarv) setter søkelyset på spenninger i møtet mellom hverdagslandskap og opplevelseslandskap, og på fremvoksende kreativitet gjennom handlingsrom for eksperimentering og bidrag til håp. Dette leder til følgende problemstilling innenfor en mer rural steds- og landskapskontekst: *Hvordan kan kunst bidra til stedlig engasjement og kreativitet i stedsutvikling i møtet mellom hverdagslandskap og opplevelseslandskap?*

Metode

Eksempelene som belyses og diskuteres i artikkelen, er Steilneset Minnested, minnesmerke over de trolldomsdømte (Vardø), Komafest gatekunstfestival (Vardø) og New Chapter (Teriberka). Eksempelene er valgt ut på grunnlag av en lengre kvalitativ dybdecasesstudie av kreative stedsutviklingsprosesser i Vardø (Haraldseid, 2020). Det empiriske data-materialet omfatter feltarbeid med 16 dybdeintervjuer, flere uformelle samtaler og deltagende observasjon. Feltarbeidet pågikk mellom 2017 og 2019, og resulterte i 5 turer med to ukers varighet per tur. Som følge av mitt engasjement i Vardø, ble jeg invitert til New Chapter-prosjektet i Teriberka. Dette førte til to ukers feltarbeid med deltagende observasjon som metode i det pågående byggeprosjektet i august 2017.

Valg av informanter er basert på et ikke-representativt utvalg og hensiktsmessighet, og bruk av snøballmetoden som innebærer å forfølge informantens tips om videre samtalepartnere. Intervjuene i Vardø varte i 45–90 minutter og omhandlet samtaler om stedsrelasjoner og stedsutvikling, og spesifikt om eksemplene som benyttes i artikkelen. Det ble gjennomført intervjuer med prosjektledere, ildsjeler, aktivister, myndigheter, kunstnere, entreprenører, eiere av historiske bygninger og fiskere. I Teriberka deltok jeg i byggingen av biblioteket og på ulike møter med lokalbefolkningen. Her ble det benyttet feltnotater og feltdagbøker basert på erfaringer fra deltagelse og uformelle samtaler med ulike besøkende prosjektdeltagere og fastboende (særlig nøkkelaktører og samarbeidspartnere tilknyttet det lokale kulturhuset).

I presentasjonen av empiri og i beskrivelsen av eksemplene benyttes det brede empiriske materialet. I beskrivelsen av eksemplene trekkes det også inn annen litteratur. Steilneset belyses ved bruk av intervju-materialet og erfaringer fra flere besøk til minnesmerket, i tillegg til et utvalg artikler og digitale kilder. Jeg har også foretatt en enkel analyse av besøkendes opplevelser av minnesmerket via Tripadvisor. For å belyse Komafest, benyttes materiale fra intervjuene, utvalgte artikler og digitale kilder, i tillegg til erfaringer fra deltagende observasjon i Vardø. I eksempelet New Chapter benyttes et utvalg artikler og digitale kilder

samt erfaringer fra deltagende observasjon. I analysen har jeg beveget meg frem og tilbake mellom empiri og litteratur over tid, som har bidratt til utvikling av et analytisk perspektiv med vekt på eksperimentering og håp når det gjelder stedets situasjon og utfordringer.

Kunst, kreativitet og stedsutvikling

Det kommer til et punkt der kunstnere også må ta ansvar for de tingene som de bryr seg om, utover et fokus på storslåtte fysiske omgivelser, og som i større grad involverer skjørheten i pågående landskapsendringer og innbyggerne som omfattes av endringene (Lippard, 2009).

Lucy Lippards (2009) forståelse av stedsspesifikk kunst baserer seg på erfaringer med landskapsendringer i de vestlige delene av USA. Hun viser til ulike “land art”-prosjekter som hun mener ikke har klart å rette seg inn mot lokale forhold preget av raske endringer knyttet til utbygging og industriell ressursutvinning. Larsen og Hemmersam (2017) finner at Lippards perspektiver kan overføres til steder i det arktiske landskapet. Lippard (2014) fremhever den lokale kapasiteten til å vurdere landskapsendringer, og at kunst ikke kun bør referere til fysisk kontekst, men også ta i betraktning sosiale, politiske og miljømessige forhold som gjør kunst relevant for folk som bor i marginaliserte områder. Ved å engasjere seg i det samfunnet som kunsten trer inn i, kan kunst og visuell kultur bidra til bevisstgjøring og læring om endringer i landskapet (Lippard, 2009). Lippard er kritisk til kunst som ender med å spille en rolle i turistlandskapet, og som kan bidra til å undergrave de utfordringene lokalbefolkningen står overfor. Ved å referere til Urrys (2002) begrep “the gaze” påpeker Lippard at kunstnere også kan bidra til å konstruere det stedlige turistblikket. Dette krever involvering av det Lippard kaller for “peripheral vision” (sidesyn), som handler om kunstens nærhet til stedet. Men, stedsspesifikk kunst kan også bidra til nostalgiske bilder av steder gjennom å favorisere umiddelbare og autentiske inntrykk av relasjoner mellom folk og sted (Kwon, 2002). Dette aktualiserer viktigheten av å bruke tid på å bli kjent med det stedet og samfunnet som kunsten trer inn i (Crawshaw, 2018).

Kreativitet i kunsten handler altfor ofte om kunstnerens individuelle kraft eller kunst som produkter (Williams, 2016). Tim Ingold (2013) foreslår at kunst, i likhet med antropologi, forstås som en disiplin som vekker våre sanser og tillater at kunnskap får vokse frem innenfra når noe blir skapt. I følge Ingold (2011) har det moderne livet skilt oss fra det levende landskapet som vi er en del av. Skapende prosesser kan forstås gjennom individuelle livsløp i direkte kontakt med verden, med andre mennesker og dyr, jorden vi går på, vær og vind, lyset, i gjensidig samvirkning (Ingold, 2013). Ingold (2015) argumenterer for at selve prosessen får forrang fremfor begreper som forankring og bærekraft. McLean (2009) fremmer

kreative prosesser i tråd med Ingold, men involverer det artikulerede: de historiene som folk forteller om endringer og tilblivelser. I sammenheng med stedsutvikling handler kreativitet om å sette sosiomaterielle aktører, og dermed steder, i bevegelse (Kramvig & Førde, 2015). Dette krever også oppmerksomhet når det gjelder hvordan ulike aktører kommer sammen og bidrar til de kreative prosessene, der natur, individer, konsepter og ideer kan tre frem som aktører i kraft av deres evne til å sette ting i bevegelse (Law, 2009).

Hallam & Ingold (2007) kritiserer et resultatorientert syn på kreativitet, og synliggjør et perspektiv der prosessene forplanter seg videre, skaper forbindelser og er tidsbestemte og handlingsrettede. De viser til en forståelse av tiden der vi improviserer vår vei inn i fremtiden som ennå ikke er kjent, og som ledes av fortiden, men ikke bestemmes av den. For at kreativitet skal kunne vokse frem og bli til underveis, må det skapes rom for åpne og eksperimenterende prosesser, der det som er ukjent, verdsettes (Førde & Kramvig, 2017). Denne eksperimenteringen handler om å prøve ting ut og se hva som skjer, ikke som hypoteser i naturvitenskapelig forstand eller produkttesting, men om en orientering som tillater å forfølge nye spor gjennom åpninger som kommer til syne (Ingold, 2013). Ingolds eksperimenterende perspektiv innebærer et kontinuerlig søkelys på kreativitet, som alltid oppstår i et mellomrom. Men i en utvikling handler det også om en begynnelse der det settes i gang nye prosesser, som fortsetter slik at kreativitet får rom til å vokse. Dette fører til disharmoni og brudd med tradisjoner, noe som åpner for noe nytt og annerledes (i tillegg til videreføring). Dermed må vi gi slipp på vårt behov for å kontrollere alt som skjer, og tillate prøving og feiling (Williams, 2016). Eksperimenteringen befinner seg her på et mellomstadium der det er viktig å følge vår intuisjon med en åpenhet for en voksende kreativitet som overskrider det vi allerede vet.

Bidrag til å holde håp oppe blant folk relatert til steder og positive endringsinitiativer er viktig, fordi slike former for håp ofte blir avfeid, særlig av de som innehar makt og som profiterer på status quo (Waterman, 2019).

Håp kan forstås som følelser som har å gjøre med forventninger og ønsker om at noe bestemt skal skje (Lexico, 2019). For mange steder som har opplevd nedgangstider og kriser, kan stedsutvikling handle om å skape nye historier om håp for fremtiden (Ruggeri, 2018). Tim Waterman (2019) fremhever det optimistiske håpet som er individuelt og felles, som retter seg mot å skape bedre samfunn, som bygger på empati mellom mennesker og andre arter som vi deler jorden med, og som bidrar til å skape en meningsfull tilværelse. Håpet er spesifikt for tid og rom, kropp og bevissthet, og er innebygd i steders kreative prosesser (Waterman, 2019). Denne formen for håp kan ses i sammenheng med utopisk tenkning, som handler om nærmest utenkelige verdensbilder (Waterman,

2019). Sargisson (2002) forklarer hvordan utopisk tenkning åpner opp for politisk kritikk, alternative tilnærminger, kreative prosesser og potensial for endringer. Hun belyser hvordan slik tenkning overskrider og konfronterer grenser, utfordrer paradigmer og skaper nye konsepter og politiske handlingsrom. Dette kan relateres til roller kunst kan ha, som i lys av det grenseoverskridende ofte handler om alternative scenarioer fremfor det eksisterende som gjerne er en uakseptabel situasjon (Waterman, 2019). Giddens (1990) bruker begrepet utopisk realisme, der det utopiske indikerer et behov for radikal endring, og realismen viser hvordan endringer kan fungere i praksis. For et samfunn i krise kan radikalt engasjement gjennom mobilisering bidra til å styrke lokalt eierskap til utvikling av lokale ressurser (Ingebrigtsen & Jakobsen, 2012).

Stedlig kontekst – eksempler

Kytsamfunn i Barentsregionen

Varangerhalvøya og Kolahalvøya kjennetegnes ved tundraens lave vegetasjon og spredte vekster med korte og intense vekstsesonger, et kaldt klima med mye ekstremvær, midnattssol om sommeren og nordlys gjennom den lange vinteren. I Barentshavet møtes kaldt arktisk hav med den varme Golfstrømmen, noe som skaper produktive økosystemer og rike fiskefelt (Clemetsen et al., 2013). Norge og Russland er tett knyttet sammen i en multikulturell region. Fra 1740 til 1917 pågikk pomorhandelen, med Arkhangelsk som hovedsete i Russland og Vardø i Norge. Regionen preges i dag av økt militær aktivitet på russisk og norsk side i et geopolitisk spent landskap. Landenes økonomiske interesser i Barentshavet ble i 2010 delt i en delelinjeavtale. Den arktiske isens tilbaketrekning har åpnet for utvinning av ikke-fornybare ressurser og økt transport gjennom nordøstpassasjen. Shtockmanfeltet i Barentshavet er et av de største offshore gassfeltene i verden, med russiske Gassprom og norske Statoil som aktører. Med lovnader om arbeidsplasser bidro utviklingen til lokal optimisme med utdanningsprogrammer og donasjoner til institusjoner i Teriberka (Olsen & Vinogradova, 2019). Mellom 2008 og 2012 brukte Vardø kommune og private investorer over en milliard kroner på oppgradering av Svartnes havn, som forberedelser på kommende aktiviteter (Larsen, 2018). Som følge av utfordringer med utvinning av gassen og dårlig infrastruktur, ble planene for Shtockmanfeltet skrinlagt.

Vardø (Varangerhalvøya)

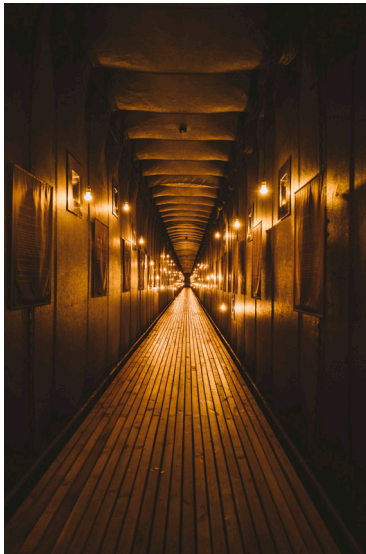
Norges nord-østligste by Vardø ble befestet i 1311 som en strategisk posisjon for forsvar mot angrep fra øst. Den militære funksjonen opprettholdes i dag gjennom økt nærvær av NATO med utbygging av radarsystemer for overvåking av russisk aktivitet i nord. Vardø fungerte lenge som et administrativt sentrum for fiskeri og handel, og pomortiden bidro til at Vardø mot slutten av 1800-tallet var en velstående by (Balsvik, 1989). På denne tiden gikk en ukentlig passasjerbåt mellom Vardø og Arkhangelsk, med Teriberka som et av stoppestedene. Vardø har en større sammen-

hengende bystruktur som forteller om pomorhandelen, og som er bevart på tross av russernes bombing under 2. verdenskrig. Bombingen bidro til tyskeres tilbaketrekning. Siden slutten av 70-tallet har befolkningstallet i Vardø blitt halvert etter tap av statlige arbeidsplasser og nedgang i fiskeriet. I dag er det 2 081 innbyggere i Vardø (SSB, 2019). Nedgangstidene og fraflyttingen førte til at hus stod tomme og til forfall, og til pessimisme i byen. Likevel har lokale aktører i løpet av det siste tiåret mobilisert og jobbet aktivt for å snu en pessimistisk stemning til optimisme og håp for en bedre fremtid (Haraldseid, 2020).

Teriberka (Kolahalvøya)

Nordøst på Kolahalvøya, 575 km fra Vardø og 133 km fra den største arktiske byen Murmansk, ligger Teriberka. Dette er et av få steder ved kysten som er åpent for folk i en strengt militærregulert region. Teriberka preges av nedgang, fraflytning, forfall og stram regulering av lokalt fiske. Faste bosetninger kom på 1800-tallet som følge av tsarens skattefordeler (Olsen & Vinogradova, 2019), men røtter strekker seg tilbake til 1500-tallet (Aure, 2008). Den russiske tsaren tillot på 1860-tallet norske bosetninger på Kola, der enkelte dro til Teriberka for sesongbasert handel med pomorene som kom hit fra Arkhangelsk for å fiske. Det var i stor grad Sovjettiden som skapte vekst i Teriberka, med kooperativer som kombinerte fiskeri, melkeproduksjon og reindrift (Olsen & Vinogradova 2019). Som en utvidelse ble nabolandsbyen Lodeyone bygget i 1927, 5 km unna. Teriberka utviklet seg til et regionalt sentrum som på 1950-tallet betjente en stor fiskeflåte og en infrastruktur for 5 000 innbyggere. På det meste skal innbyggertallet ha vært 12 000. Statlig intensivering av produksjonen utover på 1960-tallet og Sovjetunionens fall i 1991 med omlegging til markedsøkonomi og omregulering av fiskeri førte til kollaps i den lokale økonomien.

Steilneset (Vardø)

Beskrivelse av Steilneset Minneste

Nasjonale turistveger har vært en stor norsk reiselivssatsing siden 1994. Innen 2029 skal 18 nasjonale turistveier med til sammen 250 prosjekter være ferdig. Til sammen 4,4 milliarder kroner skal da være brukt (3,9 milliarder fra Samferdselsdepartementet) (Ellefsen, 2018). Ideen er å benytte norske og internasjonalt anerkjente kunstnere og arkitekter for å styrke attraktiviteten langs utvalgte veistrekninger, med det målet å bidra til regional utvikling gjennom økt turisme i distriktene.

Steilneset Minneste i Vardø er en del av Nasjonale turistveger på Varangerhalvøya. Ideen med denne kunstinstallasjonen startet i 2000 med fylkestingets utnevning av Vardø som Finnmarks tusenårssted. Som en del av dette ble det anlagt en kultursti i Vardø, der fortidens trolldomsprosesser skulle være et element (Andreassen & Willumsen, 2017). I 2006 startet samarbeidet mellom Vardø kommune, Finnmark fylkeskommune og Nasjonale turistveger. Monumentet til 80 millioner kroner forteller om de 91 trolldomsdømte (77 kvinner) som ble henrettet i Finnmark på 1600-tallet (Willumsen, 2011). Rettsforfølgelsene og torturen som pågikk, handlet om beskyldninger om gudsforsvergelse og en pakt med djevelen. Ideene hadde rot i pavens og det kristne maktsamfunnets demonisering av annerledes tro- og livssyn, som man blant annet fant i samisk kultur i det mørke og mystiske nord. Dette tankesettet festet seg i det dansk-norske lovverket gjennom det tette samarbeidet mellom stat og kirke.

Monumentet består av to installasjoner. En 100 meter lang minnehall festet med vaier i en innrammet trekonstruksjon som likner fiskehjeller,

Figur 3
Steilneset Minneste, Vardø. Av arkitekt
Peter Zumthor og kunstner Louise
Bourgeois.

FOTO: MARIEL LØDUM.

og en stol med en “evig” brennende gassflamme rammet inn av mørke glassvegger. I den mørke, avlange minnehallen er det små vinduer med lys hengende fra taket som belyser navnene og dommene til hver og en av de 91 ofrene. Vindkastene fra havet skaper bevegelse i gulvet og i den tykke seglduken i veggene.

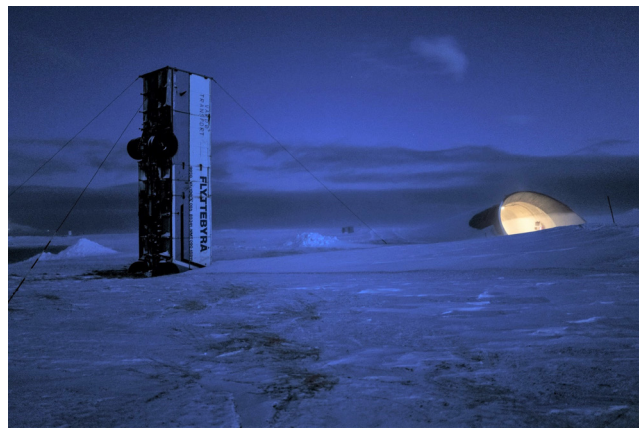
Steilneset er designet av den sveitsiske arkitekten Peter Zumthor og den franskfødte amerikanske kunstneren Louise Bourgeois. En lokalhistoriker var knyttet til prosjektet, og gravde i de godt bevarte rettsprotokollene for å fortelle historien. Det har i liten grad blitt benyttet lokale materialer og lokal arbeidskraft i byggingen (Jørgensen, 2018). Enkelte materialer ble transportert fra Canada, og snekkere ble hentet fra Tyskland. Zumthor (2017) fremhever eksempelvis at tradisjonell seglduk ikke ville ha vart lenge i det arktiske klimaet. Zumthor beskriver bæringen av en 135 meter lang elektrisk kabel fra kaien i Vardø og til Steilneset, der “kunsten fremstod som en sosial skulptur” ved at flere mennesker fra Vardø var med å bære. Monumentet har blitt svært populært blant tilreisende, og har høstet stor anerkjennelse blant verdens kunst-, design- og arkitekturinteresserte. Rapporter antyder at turistveiprosjektet har hatt en positiv effekt på lokal verdiskaping for reiselivsbedrifter (Iversen & Helseth, 2017). Tidligere studier viser også til lokale konflikter som følge av liten oppmerksomhet om lokale prosesser og lokal forankring (Larsen, 2012).

Resultater fra empiriske undersøkelser

Fra analyser av Tripadvisor kommer det frem at Steilneset er øverst på listen av attraksjoner i Varanger. Ved å være til stede i Vardø og å snakke med besøkende, ble det tydelig at å besøke Steilneset for veldig mange er en stor opplevelse. Fra intervjumaterialet kommer det frem delte meninger om monumentet lokalt. Flere fremhever dårlig lokal forankring. Særlig åpningen av monumentet 23. juni 2011 blir trukket frem, der dronning Sonja ble fløyet inn i helikopter for å spise middag med ordføreren bak lukkede dører. Under hennes åpningstale stod folk fra Vardø pyntet og med flagg i hånden. Steilneset ble presentert og overlevert til lokalsamfunnet med ordene “and now it is yours”. Flere i lokalsamfunnet fremhever opplevelser av disse prosessene i tråd med beskrivelsen til Heidi Kvernevik i Årbok for Vardø (2016), at det var som om et romskip landet i Vardø. Men andre fremhever også med umiddelbar stolthet verdien av å ha fått monumentet til Vardø, og beskriver en utvikling i retning av et positivt lokalt eierskap til monumentet. En vardøværing sa: “I starten var det ikke mange som ville ha noe med det å gjøre, men i dag tror jeg de fleste er veldig positive. Altså, vi må jo ta det vi kan få”.

Noen lokale aktører har testet ut guiding i tilknytning til monumentet, og Varanger museum har undervisningsopplegg om trolldomsprosessene knyttet til skolens læreplaner. Det har lenge blitt jobbet med å utvikle en overordnet reisemålsplan i Vardø med mål å sikre lokalt eierskap til en

økende turisme. Her har Steilneset vært en del av planene for videre satsing og tilrettelegging for en formidling som involverer Steilneset og andre lokaliteter tilknyttet trolldomsprosessene. Det har vært fremhevet at det skal satses på små grupper i kommersialiseringen. Men blant enkelte kommer det også frem en usikkerhet knyttet til den kommersielle satsingen knyttet til trolldomsprosessene, og at videre kommersialisering vil kunne føre til konflikter.

Gatekunstfestivalen Komafest (Vardø) Beskrivelse av Komafest

I 2012 ble Vardø vertskap for verdens nordligste gatekunstfestival. Dette var et samarbeid mellom kunstner og kurator Pøbel, Nordnorsk Kunstnersenter og lokale aktører i Vardø. Pøbel er en norsk anonym gatekunstner fra Jæren sør for Stavanger, som blant annet har blitt kjent for kunstverk og kunstneriske prosesser med fokus på utfordringer i distriktene. Finansieringspartnere var Kunst i offentlige rom (KORO), Nordnorsk Kunstnersenter, Kulturrådet, Fritt ord, Finnmark fylkeskommune og Vardø kommune. Før dette hadde Pøbel jobbet sammen med en annen anerkjent norsk gatekunstner, Andreas Hamran Færø, som går under pseudonymet Dolk. De to kunstnerne jobbet sammen på prosjektet Ghetto spedalsk i Lofoten, der de malte flere kunstverk på fraflyttede hus for å sette fokus på utfordringer i distriktene og sentralisering. Etter et besøk i Vardø, som befant seg i en enda mer alvorlig situasjon enn Lofoten, med flere tomme hus og forfall, ble Pøbel motivert av ideen om å realisere en kunstfestival som også kunne bidra til å tenne noen gnister av håp i byen.

I juli 2012 inviterte Pøbel 12 internasjonalt anerkjente kunstnere til Vardø. Det ble malt 54 kunstverk på vegger under gatekunstfestivalen, og byen ble på kort tid gjort om til et levende street-art-galleri. Motivene varierer fra tegneserielignende karakterer til ulike slagord og poetiske tekster som knytter seg til Vardø og stedets situasjon. Et av kunstverkene

Figur 4
Kunstverk til venstre av Vhils
FOTO: THOMAS HARALDSEID
Kunstverk til høyre Komafest
FOTO: MARIEL LØDUM

forestiller en av byens gamle bakere, meislet inn i en murvegg (figur 4) av den portugisiske kunstneren Vhils. På vestre molokrok ble det spikret kryssfinerplater foran de knuste vinduene for å få plass til et stort hvalskjelett. Som en avslutning på prosjektet ble en gammel flyttebuss plassert vertikalt i jorden utenfor byens tunnel (figur 4), med en tidskapsel gjemt inne i bussen med bilder, tekster, brev, postkort og kunst. Denne skal åpnes i 2062 for å få vite hva folk drømte om i 2012.

I Vardø ble Pøbel satt i kontakt med Vardø næringsforening og en lokal entreprenør som hadde startet Vardø Restored, et foretak som fokuserte på å hjelpe lokale huseiere med midler fra kulturminnesektoren til å restaurere historisk verdifulle bygninger. Som følge av vernestatus for flere av bygningene kom kunsten i dialog med kulturminnesektoren. Folk lokalt tente på ideen gatekunst, og de delte verdiene og den bakenforliggende motivasjon om å sette søkelyset på den situasjonen som Vardø befant seg i. Pøbel, som til vanlig jobbet anonymt, ble av lokale aktører nå utfordret på at det var nødvendig å drive frem prosjektet med bred deltagelse lokalt. Etter dårlige erfaringer med Statens vegvesens turistveiprosjekt, ble det å skape et lokalt engasjement rundt festivalen sett på som helt avgjørende for prosjektets suksess.

Resultater fra empiriske undersøkelser

I samtaler med folk i Vardø omtales Komafest i svært positive ordelag. Flere trekker frem festivalen som en svært god opplevelse, og at den har vært viktig for utviklingen i Vardø. En person fra lokalsamfunnet beskrev opplevelsen slik: “det var helt sykt å være en del av det. Nesten alle i Vardø ble en del av dette og var med ute i gatene og hjalp til og lånte ut stiger og lifter, og rigget og dro på skjøteledninger. Så avsluttet det med en svær fest for hele byen og god stemning. Dette har helt klart vært en del av at det er mer optimisme i Vardø nå”.

En av huseierne jeg snakket med i Vardø, fremhevet dette: “... Komafest fikk jo folk til å ta tak i husan sine igjen. Folk skjemtes jo av byen sin. De sa riv skiten. Og mange av de husan som det er laget gatekunst på er jo kjøpt opp lokalt, og det er utvikling i mange av dem nå. Så det har snudd. Det er jo ikke det at det skjedde langsomt, for det skjedde veldig brått med gatekunsten. Da våknet det veldig mange her.”

I samtaler med nøkkelaktører og folk lokalt fortelles det om mobiliseringsprosessene i forkant av festivalen. På noen få intense dager ble Pøbel introdusert for byens ordfører, kokken, håndverkere, fiskere, lærere, elever og byråkrater, og i løpet av få dager ble det gitt over 50 tillatelser til å male på husvegger. Frivillige ble mobilisert i et stort omfang, det ble organisert frivillighetsgrupper og håndlangere innen rydding, stillas og lift, og store mengder søppel fra en rekke eiendommer ble ryddet vekk. Bioteateret, byens over 100 år gamle kino (Nord-Norges eldste) som tidligere var populær blant besøkende fiskere, ble ryddet og tatt i bruk

til filmvisninger under festivalen, etter 30 år i “koma”. Folk var med og bar malingsspann og stiger. Andre kom med kaffe, kake og fisk. Kommune, museum, barnehage, grunnskole, videregående, NAV, hotellet, utesteder, lag og foreninger, lokale kunstnere, pensjonister, kokker og huseiere hadde ulike roller i dette. Kunstverkene ble også skapt i møtet mellom kunstnerne og lokalbefolkningen, der flere kunstnere forkastet sine tidligere ideer i møtet med Vardø, der huseiere fikk være med og bestemme motiver.

Det kommer tydelig frem at gatekunsten bidro til å sette i gang nye tanker og ideer om husenes verdi, stedets kulturhistorie og fremtidsmuligheter. Den vardøbaserte Varangerkokken tatoverte *COD IS GREAT*, inspirert av kunstverket som nå er malt over som følge av oppussingen av Østre molokrok (den gamle fiskerihavnen). Bygget ble etter festivalen kjøpt opp av lokale ildsjeler. Ved oppussing forsvinner en del av kunsten, noe som var et mål med prosjektet, det vil si at folk skulle tenke nytt om å pusse opp. Gatekunsten bidro også til økt attraktivitet for besøkende. “Nå kommer det jo folk reisende til byen kun for å se på streetart”, sa en ansatt ved Vardø hotell. Ved hotellets resepsjon finnes gatekunsturkart, og Varanger museum har arrangert guidede byvandringar med gatekunst som del av innholdet.

Komafest utviklet seg i etterkant av festivalen til å bli en etablert Vardøbasert organisasjon. I 2013 ble Komafest videreført med en kunstutstilling som del av et langsiktig prosjekt for å forsøke å reaktivere tomme butikklokaler. Siden 2012 har over 50 hus vært involvert i oppussingsprosjekter som en del av Vardø Restored. Det har også vært ulike prosjekter knyttet til utforskning av nye utviklingsmuligheter for flere av huseierne.

New Chapter (Teriberka)

Beskrivelse av New Chapter

Siden 2017 har Pøbel og Vardø Restored samarbeidet om et kunst- og stedsutviklingsprosjekt i Teriberka. Ideen ble til etter at Pøbel presenterte erfaringene fra Vardø på en kunsthøst i Teriberka. Under oppholdet ble det laget flere kunstverk på mange av de forfallene husene. New Chapter (NC) har handlet om å bygge et stedsspesifikt bibliotek i en gammel russisk lastebil (Ural 4320) og en badstue i en gammel militærvogn, gjennom å ta i bruk materialer fra forfallene hus og ruiner, lokalt håndverk og frivillighet. Ideen med biblioteket har vært å skape et fordypningsrom, utkikkspunkt og møtested. Det ble satt inn vedfyringsovn i biblioteket, lave benker med reinsdyrskinn som sitteplasser, og en hel vindusfasade som ga utsikt over Teriberka, et landskap i transformasjon fra bosted til turiststed. Planene for biblioteket har vært at det skal bestå av artikler og bøker om Vardø og Teriberka, og om ulike temaer knyttet til endringer i kystsamfunn i nord. Man skal også kunne få ta del i historier ved hjelp av QR-koder med 3D-visualiseringer av forvandlingen av området.

Byggeprosjektet har vært en del av et langsiktig prosjekt for å styrke debatten om situasjonen som berører små kystsamfunn i det arktiske landskapet, rettet mot å skape nytt samarbeid med kulturaktører i Teriberka (Holmen & Keenan, 2017). NC har mottatt 4,6 millioner kroner i perioden 2017 til 2019 fra Barentskult, Kunst i Offentlige Rom (KORO), Kulturrådet, Fritt Ord og Finnmark Fylkeskommune. De russiske partnerne Friday Milk (Murmansk-basert kulturaktør) som har jobbet med kulturprosjekter i Teriberka, bidro som tilretteleggere, organisatorer og tolker for prosjektet frem til høsten 2017. Prosjektet involverte feltarbeid med en forstudie vinteren 2016, bygging sommeren 2017, og videreutvikling av prosjektet sommeren 2018, i tillegg til kortere besøk i Teriberka og andre

Figur 5
New Chapter Teriberka.

FOTO: THOMAS HARALDSEID.

utviklingsaktiviteter.

Resultater fra empiriske undersøkelser

På mange av de rivningsklare bygningene var det festet gule skilt med teksten "ditt hjem vil bli flyttet". Myndighetenes plan for området har vært å flytte mange av innbyggerne til nabolandsbyen Lodeyone. Samtidig var det igangsatt byggeprosjekter for å gi plass til et stort antall sengeplasser for kinesiske nordlysturister. Det kom tydelig frem i samtaler med folk lokalt at denne utviklingen var styrt av eksterne aktører, og at utviklingen var sterkt mislikt. Dette hang tydelig sammen med dårlige erfaringer fra tidligere intervensjoner fra store olje- og gassprosjekter og nisjeorienterte kunst- og matfestivaler. Gjennom å bry seg om lokale ønsker og verdier og et fokus på å knytte vennskap, ble det tydelig at NC-prosjektet vokste frem som et unntak fra de dårlige erfaringene. NC la blant annet vekt på å skape et møtested og en sosial arena under byggeprosessen, der det ble satt opp en stor lavvo for samtaler og mat. Tre faste håndverkere fra Pasvik, Nikel og Teriberka var engasjert i byggeprosessen. Mange besøkende deltok i prosjektet, både håndverkere, arkitekter og skribenter. En fastboende dekorerte dørene på lastebilen med naturmotiver fra regionen, og en sveiser lagde vedovn til badstuen.

Sosialt engasjement og et mål om å skape dialog kom også til uttrykk da prosjektlederne ble invitert til middagsbesøk av et medlem i det lokale pomorkoret. Kvinnekoret var svært skeptiske til NC i starten, og en aksept av de eldre kvinnene i bygden ble ansett som avgjørende for å lykkes. En viktig vending skjedde da koret sommeren 2017 ble tatt med til den årlige pomorfestivalen i Vardø for å opptre. Dette ga muligheter til å bli kjent med Vardø som sted, felles historie og utviklingstrekk, og en bedre forståelse for NC. Noen dager før festen for åpningen av biblioteket i Teriberka kom 10 besøkende fra Vardø og bidro i innspurten. Det ble arrangert guidede turer med foredrag om Teriberka sin historie. Under åpningsfesten ble det donert bøker til biblioteket fra lokalsamfunnet og tilreisende fra Vardø, med samiske dikt og stedlige fortellinger om levd liv ved kysten.

Gjennom prosjektet har nye former for samarbeid vokst frem. I juni 2018 var NC invitert til kunst- og kulturfestivalen Festspillene i Nord-Norge i Harstad, der pomorkoret fra Teriberka var med og optrådte. I september 2018 ble den russiske lastebilen fraktet til Oslo og plassert foran inngangen til Kunstnernes Hus i anledning Høstutstillingen. Biblioteket ble deretter utstilt ved Salt Art ved Langkaia i Oslo, der guidede turer i regi av Høstutstillingen og ulike aktiviteter fant sted. Lastebilen er fraktet tilbake til Russland, og det har lenge vært uvisst om den vil ende opp i Teriberka eller i Vardø. Samtidig har biblioteket et mobilt potensial knyttet til turnering på ulike kulturfestivaler for å styrke dialogen om situasjonen til kystsamfunn i nord.

Kunst som en del av fremtidsorienterte stedsutviklingsprosesser

Diskusjonen beveger seg mellom kunsten, stedet og forhold som berører natur, kultur, historie, dagens lokale situasjon og virksomhet, fremtidshåp og muligheter. Vardø og Teriberka er samfunn preget av store utfordringer med å finne nye veier fremover i lys av raske endringer i landskapet. For folk som bor i Vardø og Teriberka blir dette et eksistensielt anliggende som relaterer seg til stedlige forhold og muligheter for fremtiden. Med utgangspunkt i eksemplene diskuterer jeg spenninger i møtet mellom hverdagslandskap og opplevelseslandskap og kunstens relasjon til kreative prosesser. Prosjektene er fotavtrykk og kunstneriske intervensjoner i landskap, og er på hver sin måte uttrykk for radikale stedsutviklingsgrep, der de kunstneriske tilnærmingene spiller ulike roller. Prosjektene kan identifiseres i tre kategorier: minnesmerke, lokal

Steilneset Minnested *minnesmerke*

Komafest gatekunstfestival *lokal mobilisering*

New Chapter geopolitisk kritikk

mobilisering og geopolitikk.

Steilneset Minnested – *minnesmerke*

Steilneset er både et minnesmerke over fortidens trolldomsdømte og et produktorientert prosjekt med utgangspunkt i Statens vegvesens idé om å skape en internasjonal attraksjon. I lys av sterk målorientering og gjennomføringskapasitet står Steilneset som prosess i kontrast til det eksperimenterende perspektivet som verdsetter nye åpninger, der ting oppstår underveis og vokser frem gjennom å prøve og feile. Det er i koblingen mellom prosjektidé, gjennomføringsevne og kunstneres ferdigheter og spesialiserte kunnskap at Steilneset oppnår sin kraft i relasjon til Nasjonale turistvegers mål om å bidra til økt besøk og regional verdiskaping. Det materielle monumentet og historiefortellingen representerer kvalitet, og bidrar til betydelig verdiskaping i Vardø og Varanger. Minnesmerket appellerer til et bredt internasjonalt publikum gjennom globalt orientert design inspirert av lokal byggeskikk, som fiskehjellene. Som en del av en kultursti er Steilneset godt integrert i et større sammenhengende landskap med den arktiske naturen som et viktig særpreg. Plasseringen av monumentet i de røffe omgivelsene i fjæra synliggjør

Figur 6

Kjennetegn ved de ulike kunstneriske prosjektene

lokaliteten der flere henrettelser fant sted. Vardø har fått materialisert et kollektivt minne som har høstet stor internasjonal anerkjennelse, og som spiller en rolle ved å utfordre lokalbefolkningens syn på sitt eget sted (Valestrand & Gerrard, 2012). Empirien gir uttrykk for at folk lokalt er mer positive nå enn for få år siden. Man kan si at Steilneset har bidratt til fornyet stedsaktualitet i møtet med både besøkende og lokalsamfunn, og dannet grunnlag for å utvikle nye lærings- og formidlingskonsepter, noe som også har vokst frem som en del av arbeidet med reisemålsplaner i Vardø.

Steilneset kan ses på som et stedsspesifikt monument (Fox, 2018). Men det stedsspesifikke bør også betraktes i lys av Lippards (2009; 2014) perspektiv som omfatter kunstens relevans for de som bor der. For Vardø aktualiseres dette særlig gjennom situasjonen og utfordringene som samfunnet befinner seg i som følge av nedgangen i fiskeriet, sentralisering og nye former for industri. Steilneset står her i et spenningsforhold til andre lokalt initierte prosjekter som forsøker å skape nye historier om Vardø. Monumentet skaper oppmerksomhet om høyaktuelle globale temaer som overgrep og forfølgelse av mennesker (særlig kvinner). Likevel inviterer det i liten grad til dialog med nåtidens eksistensielle lokale utfordringer som utspiller seg bak fasaden av byens fysiske forfall. I lys av dette kan Steilneset for lokale aktører som jobber for å snu en negativ utvikling, oppfattes som et forstyrrende element, som en UFO-landing uten kontakt med nåtiden eller det lokale håpet for fremtiden. Dermed kan man si at Steilneset også bidrar til å forsterke et stedsbilde av et mørkt og mytisk område i nord, som plasserer Vardø enda lenger ut i periferien (Jørgensen, 2018). Dette viser hvordan produkt- og prestisjeorienterte prosjekter på kort sikt kan bidra til en mer uoversiktlig situasjon lokalt. Det finnes ulike eksempler på lokal motstand mot kunst, som over tid bidrar til positive holdninger, nye tanker og ideer. Men den raske endringstakten i det arktiske landskapet og den medfølgende usikkerheten aktualiserer også følgene av at store aktører med betydelig definisjonsmakt trer inn i slike marginaliserte landskap (Lippard, 2009). I lys av uttalte mål om å bidra til stedsutvikling, bør derfor aktører som Nasjonale turistveger strekke seg langt i å bidra til stedsspesifikke prosesser, der nye stedsbilder aktivt skapes sammen med befolkningen på stedet.

Komafest gatekunstfestival – lokal mobilisering

Gatekunst er en raskt voksende kunstform internasjonalt, som ofte oppstår spontant med underliggende sosiale og politiske budskap (Naguib, 2017). Gatekunstfestivalen i Vardø førte lokalsamfunn og et internasjonalt gatekunstmiljø sammen, der det ble malt 54 kunstverk på hus med kulturhistorisk verdi. Under festivalen beveget folk seg mellom de gamle husene, langs kaien og molokrokene, og byens gamle kino ble ryddet og tatt i bruk. Denne aktiviteten og det at flere kunstnere forkastet sine ideer i møtet med Vardø-samfunnet, gir uttrykk for åpenhet og spontanitet som vokste frem og ble til gjennom direkte møter i land-

skapet (Ingold, 2013). Den fysiske konteksten med det bygde miljøet, det arktiske sommerlyset, det skiftende været, den salte byfjæra, det åpne Barentshavet, og deltagernes kroppslige involvering med bæring av stiger og spann med maling, skapte en atmosfære som folk i Vardø beskriver som minneverdige opplevelser. Her hadde kunsten en tydelig funksjon i å vekke folks sanser til live (Ingold, 2013). Det eksperimenterende og handlingsorienterte engasjementet bidro til fellesskapsfølelse, stolthet og håp for ny utvikling i byen. Kunsten ble også en frigjørende kontrast til formelle rammer for planlegging og kulturminneforvaltning. Ved å relatere seg til kulturarv og samtidig være relevant for innbygges opplevde situasjon og utfordringer, gir gatekunsten uttrykk for stedsspesifikke prosesser, noe Lippard (2014) vektlegger. Komafest viser hvordan kunst som involverer kulturarv, kan inkludere og utfordre menneskenes forhold til stedet gjennom å sette i gang prosesser som åpner for individuelle og felles fremtidshåp.

Dårlige erfaringer med Nasjonale turistveger var en del av årsaken til den omfattende mobiliseringen. En dypere felles motivasjon for Pøbel og lokale aktører handlet om å sette søkelyset på fraflytning og nedgang i distriktene som følge av fiskeripolitikk og sentralisering. Denne lokale krisen var utløsende for det radikale engasjementet på et eksistensielt plan. Som følge av den nære relasjonen til Vardø Restored, ble Komafest et direkte uttrykk for håp og fremtidsoptimisme i befolkningen. Her trer håpet frem i lys av Giddens' (1990) utopiske realisme, der kunstens relasjon til forfall og restaurering av hus skaper en dialog om behovet for radikal samfunnsendring. Dette relaterer seg til behovet for å gjenoppbygge samfunnet på en bærekraftig måte ved å ta i bruk de ressursene (det bygde miljøet) som allerede finnes der på nye måter. Et optimistisk håp (Waterman, 2019) er knyttet til en eksistensiell kamp for bosetning og liv som påvirkes av havets stormer og nærhet til den arktiske naturen og klimaet, i samspill med de internasjonale kreftene som lenge har bidratt til å forme det livet som utspiller seg akkurat der. Mange i Vardø kjenner også en frykt for hva som vil skje med stedet dersom den tradisjonelle bebyggelsen rives og det åpnes for nye former for utvikling. Om en naturbasert tilhørighet som eksisterer i mange kystsamfunn når det gjelder til dagens utfordringer, sier stedsfilosof Anniken Greve: "Lar vi livet ved kysten bli fullstendig landbasert og upåvirkelig av havets stormer, gjør vi dette stedet til et hvor-som-helst og mister gleden ved å leve akkurat her, i disse omgivelsene" (Greve, 2015).

I lys av sitatet til Greve kan man si at gatekunstfestivalens mobilisering bidro til å vekke til live et lokalt eierskap til stedets kulturhistoriske særpreg. Kunsten skapte nye vandringsruter og møtesteder for innbyggere og besøkende i byen, noe som har bidratt til økt stedsattraktivitet. Kunsten skapte en dialog med det løsrevne turistblikket, som Urry (2002) beskriver som "the gaze". Empirien viser hvordan gatekunsten er koblet til lokale formidlingskonsepter i regi av Varanger Museum, og hvordan

gatekunsten sammen med annen lokal virksomhet har bidratt til ny kreativitet. Dette har igjen manifestert seg i ny utvikling som dermed synliggjør gatekunstens utvidede aktørbilde (Law, 2009). Her kan de ulike kulturelle finansieringspartnerne også trekkes frem som avgjørende aktører for å muliggjøre kunstneriske handlingsrom for mobilisering, noe som kan bidra til å endre lokale perspektiver på et sted. Ved at kunstverk blir borte som følge av oppussing, endres også aktørkonstellasjonene og dynamikken i dem over tid.

New Chapter (NC) – geopolitisk kritikk

I likhet med gatekunstfestivalen i Vardø ble det gjennom NCs tilstedeværelse og byggingen av biblioteket i Teriberka skapt direkte møter mellom deltagere, bygd miljø, lokale materialer og områdets natur (Ingold, 2013). Individuelle håndverksferdigheter og gjenbruk av trematerialer og rustne stålplater bidro til at kreativitet og ny materialitet vokste frem i landskapet. Det utviklet seg en forståelse for stedets gamle trehus, som viste seg å være arkitektur fra Stalins tid. For mange innbyggere i Teriberka er husene også en del av en mørk fortid, som krever varsomhet i fortellingen om stedet for å unngå romantiserende bilder av det lokale særpreget (Kwon, 2002). Som følge av at NC var til stede i Teriberka over lengre perioder, vokste det frem sterke relasjoner til nøkkelaktører innenfor kulturfeltet. Dette åpnet for stedsspesifikke kreative prosesser basert på åpenhet for det ukjente og en intuitiv tilnærming til veien fremover (Førde & Kramvig, 2017; Ingold, 2013; Williams, 2016). En viktig vending skjedde da pomorkoret ble invitert med til Vardø, noe som viser hvordan det ble jobbet for å skape relasjoner og samarbeidsprosjekter som en sentral del av NC. De uformelle og medmenneskelige aspektene ved disse prosessene var det sentrale for samarbeidet som vokste frem. Den eksperimenterende tilnærmingen skapte rom for improviserte handlinger (Ingold, 2013, s. 6). Dette handler om å involvere seg i hverandres situasjon og utfordringer, der omsorg utvikles gjennom å åpne seg for det som kan bli til. Fellestrekk i kulturarv var en viktig del av dette, relatert til den immaterielle pomorhistorien som knytter sammen et regionalt identitetsområde på tvers av landene.

NC med sin eksperimenterende karakter rettet blikket mot pomorhistorien, som ennå er levende i folks hverdagslandskap. Et sterkt blikk på de utfordringene og endringene som skjer i landskapet relatert til fiskeri og turisme, skapte også en viktig dialog om nye endringer i landskapet (Lippard, 2014). Kunsten ble her en kritikk både av den geopolitiske situasjonen som stedene befinner seg i og dominerende nyliberale ideer for stedsutvikling. Det er mer usikkert hvilke samfunnsmessige håp prosjektet relaterte seg til i lys av den utopiske realismen som Giddens (1990) fremhever, med et uforløst potensial relatert til bibliotekets lokale funksjon for Teriberka. Likevel klarte NC å legge grunnlag for videre samarbeid med nøkkelaktører i Teriberka, der flere lokalt over tid knyttet seg til prosjektet. I møte med besøkende kan biblioteket spille

en viktig rolle ved å vekke nysgjerrighet i et ellers stramt tilrettelagt turistlandskap. Biblioteket kan også invitere til dialog om sted og region, endringer og fremtid, som installasjon enten i Teriberka eller Vardø. NC har også en sterk mobil karakter, der nye aktører som Høstutstillingen i Oslo og festspillene i Harstad allerede har skrevet seg inn i prosjektets historie. Her har prosjektet ytterligere potensial til å skape arenaer for dialog om situasjonen i nord. På den måten kommer det voksende aktørnettverket til syne. Finansieringsaktørene innenfor kultursektoren er grunnleggende viktige for å skape handlingsrom for eksperimentering, og for samarbeidet med kulturaktørene i Teriberka. Den gode relasjonen til BarentsKult viser viktigheten av å sette søkelys på problematikken omkring nordområdene og kulturell utvikling i nord.

Konklusjon

Mange kystsamfunn i nord befinner seg i en situasjon der de har behov for radikal nytenkning for å kunne møte nye endringer og utfordringer ved hjelp av bevisste stedsutviklingsgrep, noe som krever en orientering utover økonomisk verdiskaping. I artikkelen er det vist til hvordan kunst kan bidra til handlingsrom for eksperimentering, der kreativitet får vokse frem i kontakt med sted og lokalsamfunn. På den måten bidrar artikkelen med bevissthet og nyansering omkring ulike kunstneriske bidrag i stedsutviklingsprosesser. I artikkelen er det benyttet tre eksempler som befinner seg på ulike plan, representert ved et minnesmerke, lokal mobilisering og geopolitisk kritikk. Drøftingen av eksemplene besvarer artikkelens problemstilling på ulike måter. Følgende problemstilling er formulert: *Hvordan kan kunst bidra til stedlig engasjement og kreativitet i stedsutvikling i møtet mellom hverdagslandskap og opplevelseslandskap?*

Som minnesmerke med vekt på prestisje, sterk prosjektstyring og produktorientering i historiefortellingen, oppnår Steilneset Minnested tydelig attraktivitet i tråd med målene. På mange måter kan man si at dette har vært et vellykket prosjekt. Steilneset uttrykker også, i likhet med Skulpturlandskap Nordland, hvordan nye kunstuttrykk kan skape lokal motstand, men over tid bidra til stolthet og nye stedsforestillinger gjennom å utfordre det etablerte. Men det kommer også frem en kritikk mot den makten som aktører som Nasjonale turistveger har til å konstruere nye stedlige fortellinger i landskap preget av raske endringer, noe som bør styrke oppmerksomheten omkring lokale verdiskapingsprosesser. Økende uforutsigbarhet som følge av blant annet koronapandemien gjør denne diskusjonen enda mer aktuell.

Gatekunstfestivalen Komafest viser hvordan kunst kan bidra til lokal mobilisering i lokalsamfunn som opplever omstilling og sterke endringskrefter i landskapet. Ved å ta stedets situasjon og utfordringer på alvor, kan kunst bidra til utvidede kreative prosesser i dialog med annen stedlig

virksomhet, og kan styrke håpet for fremtiden. Dette krever prosesser som tar inn over seg det stedlige mangfoldet og menneskenes forhold til stedet. I lys av dette kan kunst bidra direkte til handlekraft gjennom mobiliseringsprosesser som Komafest. New Chapter viser også til et sterkt sosialt og kulturelt engasjement, men er i større grad uttrykk for mer optimistiske fremtidshåp i den lokale konteksten, og får sin styrke ved å skape dialog om de endringsprosessene som kystsamfunn i nordområdene befinner seg i.

For videre forskning vil det særlig være interessant å utforske ulike stedsspesifikke og sosialt engasjerende kunstneriske arbeidsformer som bidrag til kreative prosesser og fremtidshåp som en del av et utvidet stedsutviklingsbegrep, sett i sammenheng med natur- og kulturverdier i kystsamfunn og landskap. Her vil det også være interessant å utforske tydeligere koblinger til planleggingsfeltet.

Acknowledgements

Forskningen er finansiert av Norges forskningsråd, og har vært en del av et doktorgradsarbeid tilknyttet institutt for landskapsarkitektur og forskningsprosjektet Biotour – fra stedsbaserte ressurser til verdifulle opplevelser, reiseliv i den nye bioøkonomien.

Referanser

- Andreassen, R. L., & Willumsen, L. H. (2017). *Steilneset minnested: kunst, arkitektur, historie*. Stamsund: Orkana.
- Aure, M. (2008). *Arbeidsmigrasjon fra Teriberka til Båtsfjord 1999–2002*. (Doktoravhandling), Universitetet i Tromsø.
- Balsvik, R. R. (1989). *Vardø: grensepost og fiskevær 1850–1950* (Vol. 1). Vardø: Dreyer Bok.
- Capra, F., & Jakobsen, O. D. (2017). A conceptual framework for ecological economics based on systemic principles of life. *International Journal of Social Economics*, 44(6), 831-844. doi:10.1108/IJSE-05-2016-0136
- Clemetsen, M., Barane, J., Bjarnadottir, S. L., & Johansen, J. (2013). *Varanger natur- og kulturpark. Landskapsressursanalyse – Grunnlagsrapport for stedsutvikling og opplevelsesbasert verdiskaping*. Tilgjengelig fra: http://naeringssenter.no/images/forstudie/VARANGER_forstudie_regional-park_web.pdf
- Clemetsen, M. & Stokke, K. B. (2018). Managing cherished landscapes across legal boundaries: the contribution of integration actors to a functional local democracy. I Egoz, S., Jørgensen, K. & Ruggeri, D. (red.) *Defining landscape democracy: a path to spatial justice*, 165-177. Cheltenham: Elgar.
- Council of Europe. (2000). *European Landscape Convention*. Florence. Tilgjengelig fra: <https://www.coe.int/en/web/landscape/reference-texts>
- Courage, C. & McKeown, A. (2019). *Creative Placemaking: research, theory and practice*. New York: Routledge.
- Crawshaw, J. (2018). Island making: planning artistic collaboration. *Landscape Research*, 43(2), 211-221. doi:10.1080/01426397.2017.1291922
- Departementene. (2017). *Nordområdestrategi: mellom geopolitikk og samfunnsutvikling*. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/strategi_nord/id2550081/
- Edensor, T. & Millington, S. (2019). Spaces of vernacular creativity reconsidered. I C. Courage & A McKeown (Red.), *Creative Placemaking: research, theory and practice*. New York: Routledge.
- Ellefsen, K. O. (2018). 20 år på landeveien – Politiske strategier og faktiske resultater. *Arkitektur N*, 3, (pp. 30-43).
- Fox, L. W. (2018). Branding ice. I J. K. Larsen & P. Hemmersam (Red.), *Future North – The changing arctic landscapes*. London: Routledge.
- Førde, A., & Kramvig, B. (2017). Cultural industries as a base for local development – The challenges of planning for the unknown. I A. Hamdouch, T. Nyseth, C. Demaziere, A. Førde, J. Serano, & N. Aarsæther (Red.), *Creative Approaches to Planning and Local Development – Insights from Small and Medium-Sized Towns in Europe*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Greve, A. (2015). Sårbarhet og glede – et lite bidrag til stedets filosofi. I H. H. Stien (Red.), *Vit at jeg elsker deg – om kunst og sted* (pp. 31-40). Stamsund: Orkana Akademisk.
- Hallam, E., & Ingold, T. (2007). Creativity and Cultural Improvisation: An Introduction. I E. Hallam & T. Ingold (Red.), *Creativity and Cultural Improvisation* (pp. 1-24). New York: Berg.
- Haraldseid, T. (2020). Exploring social creativity in place-making: A case study from a coastal town in Northern Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 73(5), 257-272. doi:10.1080/00291951.2020.1716844
- Holmen, S. H., & Keenan, B. A. (2017). New Chapter: Vardø og Teriberka. I E. L. Robertsen & T. Robertsen (Red.), *Tar dæm fisken, tar dæm oss alle: Kystoppøret*.
- Ingebrigtsen, S., & Jakobsen, O. (2012). Utopias and realism in ecological economics: Knowledge, understanding and improvisation. *Ecological Economics*, 84, 84.
- Ingold, T. (2011). Against space: place, movement, knowledge. In T. Ingold (Red.), *Being alive: essays on movement, knowledge and description* (pp. 145-155). London: Routledge.
- Ingold, T. (2013). *Making: Anthropology, Archaeology, Art And Architecture*. London: Routledge.
- Ingold, T. (2015). *The life of lines*. London: Routledge.
- Iversen, E. K., & Helseth, A. (2017). *Efektmåling av nasjonale turistveger: Lokaløkonomiske effekter av de nasjonale turistvegene Rondane og*

- Varanger. Tilgjengelig fra: <https://www.nasjonaleturistveger.no/no/nasjonale-turistveger-bidrar-til-okt-lokal-verdiskaping>
- Jones, M. (2008). The Two Landscapes of North Norway and the Cultural Landscape of the South. I M. Jones & R. K. Olwig (Red.), *Nordic Landscapes: Region and Belonging on the Northern Edge og Europe* (pp. 283-300). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Jørgensen, B. M. (2018). *Small-town Architecture: Three Critiques on Architecture as an Instrument for Regional Development in Peripheral Small-towns*. (Doktoravhandling), Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design, og Konservering.
- Kramvig, B. (2015). Sted, stier, konflikt og forsoning. I H. Stien, Hanne (Red.), *Vit at jeg elsker deg: om kunst og sted* (pp. 133-144). Stamsund: Orkana Akademisk.
- Kramvig, B., & Førde, A. (2015). Sted, kunnskap og kreativitet. I M. Aure, G. N. Berg, J. Cruickshank, & B. Dale (Red.), *Med sans for sted – nyere teoretiker*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kvernevik, H. (2016). Komafest og pøbelstreker i Vardø. I T. Robertsen, M. Henriksen, M. Dahl, & F.-A. Stylegar (Red.), *Årbok for Vardø* (pp. 197-210). Vardø: Vardøhus museumsforening.
- Kwon, M. (2002). *One place after another: site-specific art and locational identity*. Cambridge: MIT Press.
- Larsen, J. K. (2012). Global tourism practices as living heritage: viewing the Norwegian tourist route project. *Future Anterior*, 9(1), 66-87. <https://www.muse.jhu.edu/article/493929>
- Larsen, J. K. (2018). Landscape in the new north. I J. K. Larsen & P. Hemmersam (Red.), *Future North: the changing arctic landscapes*, (pp. 86-105). London: Routledge.
- Larsen, J. K., & Hemmersam, P. (2018). *Future North: the changing arctic landscapes*. London: Routledge.
- Larsen, K. J., & Hemmersam, P. (2017). Landscapes on hold. I S. J. Ray & K. Maier (Red.), *Critical Norths: space, nature, theory*, (pp. 171-190). University of Alaska Press.
- Law, J. (2009). Actor Network Theory and Material Semiotics. I S. B. Turner (Red.), *The new Blackwell companion to social theory* (Vol. 2, pp. 142-158). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Lexico. (2019). *Hope*. Tilgjengelig fra: <https://www.lexico.com/definition/hope>
- Lippard, L. R. (2009). Peripheral Vision. I C. Taylor & B. Gilbert (Red.), *Land Arts of the American West* (pp. 337-346). University of Texas Press.
- Lippard, L. R. (2014). *Undermining: A Wild Ride Through Land Use, Politics, and Art in the Changing West*. New York: The New Press.
- Lysgård, H. K. (2019). The assemblage of culture-led policies in small towns and rural communities. *Geoforum*, 101(5), 10-17. doi:10.1016/j.geoforum.2019.02.019
- McLean, S. (2009). STORIES AND COSMOGONIES: Imagining Creativity Beyond "Nature" and "Culture". *Cultural Anthropology*, 24(2), 213-245. doi:10.1111/j.1548-1360.2009.01130.x
- Meløe, J. (1998). The Two Landscapes of Northern Norway. *Acta Borelia*, 7, 68-80.
- Naguib, S. A. (2017). Engaged Ephemeral Art: Street Art and the Egyptian Arab Spring. *Transcultural Studies*, 2016(2). doi:10.17885/heiup.ts.2016.2.23590
- Nasjonale Turistveger. (2018). Turistvegseksjonen i Statens vegvesen. Tilgjengelig fra: <https://www.nasjonaleturistveger.no/no/om-oss/Organisasjon/turistvegseksjonen>
- Nyseth, T., Hamdouch, A., Demaziere, C., Aarsæther, N., Førde, A., & Serrano, J. (2017). Perspectives on creative planning and local development in small and medium-sized towns. I A. Hamdouch, T. Nyseth, C. Demaziere, A. Førde, J. Serrano, & N. Aarsæther (Red.), *Creative Approaches to Planning and Local Development – Insights from Small and Medium-Sized Towns in Europe*: London: Routledge.
- Olsen, B. & Vinogradova, S. (2019). (In) significantly Soviet: The heritage of Teriberka. *International Journal of Heritage Studies*, 26(9), 901-918. doi:10.1080/13527258.2019.1620831.
- Porter, N. (2016). *Landscape and branding: the promotion and production of place*. I Routledge Research in Landscape and Environmental Design. London: Routledge.
- Richards, G. (2011). Creativity and tourism: The State of the Art. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1225-1253. doi:10.1016/j.annals.2011.07.008.
- Rossvær, V. (1998). *Ruinlandskap og modernitet: hverdagsbilder og randsonerfaringer fra et nord-norsk fiskevær*. Oslo: Spartacus.
- Ruggeri, D. (2018). Storytelling as a catalyst for democratic landscape change in a modernist utopia. In S. Egoz, K. Jørgensen, & D. Ruggeri (Red.), *Defining Landscape Demo-*

- cracy – path to spatial justice*. Cheltenham: Elgar.
- Sargisson, L. (2002). *Utopian Bodies and the Politics of Transgression*. New York: Routledge.
- SSB. (2019). Kommunefakta: Vardø. Retrieved 05.06.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/kommunefakta/vardo>.
- Urry, J. (2002). *The tourist gaze* (2nd ed.), London: Sage.
- Valestrand, H., & Gerrard, S. (2012). Nåtidige stedskonstruksjoner, fortid og kollektive minner. I A. Førde, B. Kramvig, G. N. Berg, & B. Dale (Red.), *Å finne sted: metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. Oslo: Akademika forlag.
- Waterman, T. (2019). Introducing hope: Landscape architecture and utopian pedagogy. I K. Jørgensen, N. Karadeniz, E. Mertens, & R. Stiles (Red.), *The Routledge Handbook of Teaching Landscape*. London: Routledge.
- Webb, D. (2013). Placemaking and social equity: expanding the framework of creative placemaking. *Artivate. A Journal of Entrepreneurship in the Arts*, 3(1), 25-48.
- Williams, N. (2016). Creative processes: From interventions in art to intervallic experiments through Bergson. *Environment and Planning A*, 48(8), 1549-1564. doi:10.1177/0308518X16642769.
- Willumsen, L. H. (2011). *Steilneset – Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark*.
- Zenker, S., & Jacobsen, B. R. P. (2015). *Inter-Regional Place Branding: Best Practices, Challenges and Solutions*. Cham: Springer International Publishing.
- Zumthor, P. (2017). Steilneset: Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark. I R. L. Andreassen & L. H. Willumsen (Red.), *Steilneset minnested: kunst, arkitektur, historie* (pp. 25-34). Stamsund: Orkana forlag.

Biographical information

Thomas Haraldseid

Tidligere Phd stipendiat ved institutt for landskapsarkitektur, nå postdoktor ved institutt for by- og regionplanlegging
Fakultet for landskap og samfunn,
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU)

Address: Fredrik Dahlsvei 15,
Postboks 5003 NMBU, 1432 ÅS

Phone: +47 99263736

E-mail: Thomas.haraldseid@nmbu.no

Arbeidet med denne artikkelen har vært en del av et doktorgradsarbeid om kreative prosesser i møtet mellom reiseliv og stedsutvikling i lokalsamfunn. Målet med doktorgraden har vært å bidra til integrerte perspektiver på stedsutvikling og reiseliv i en landskapskontekst, som særlig involverer omstillingsutfordringer i lokalsamfunn i norske distrikter. Avhandlingen har vært en del av et større prosjekt (Biotour) om naturbasert reiseliv i Norge, der et av fokusområdene har vært reiseliv, lokalsamfunn og bærekraftig utvikling.